

Marcel PILLECKY

Preklad ako prostriedok odhalenia (Poznámky k životnému dielu S. Czambela)

Translation as Means of Disclosure (Some Notes on S. Czambel's Work)

Samo Czambel was a Slovak linguist who distinguished himself through the stabilization of the standard Slovak language at the turn of the 19th and 20th centuries. This paper points to the conflicts between fealty to the state and commitment to the nation through one of Czambel's highly debated texts – published in Hungarian and later translated into Czech – focusing on the contemporary Czech-Slovak relations.

V úvode predkladaného príspevku je predovšetkým potrebné spresniť jeho názov. Naše poznámky k životnému dielu Sama Czambela sa budú týkať prvých rokov 20. storočia s tým, že jeho činnosť, predstavy a názory sa pokúsime zasadiť do dobového, politického a kultúrneho kontextu. Ako podklad k tomuto zámeru sme si zvolili text českého prekladu brožúry *Minulost, přítomnost a budoucnost česko-slovenské národní jednoty. Kulturní a politická studie* (Praha, Tiskem a nákladem Knihtiskárny Alberta Malíře na Král. vinohradech 1904). V maďarskom origináli, ktorý vyšiel o dva roky skôr,¹ sa autor venuje predovšetkým situácii okolo otázky „osamostatnenia” slovenčiny, pričom s osobitným dôrazom hodnotí úsilie organizácie Československá jednota, ktorej hlavným cieľom – ako je známe

---

¹ Dr. Czambel Samu: A cseh-tót nemzetegység multja, jelene és jövője. Közművelődési és politikai tanulmány. Nyomatott a turóczzsentszentmártoni magyar nyomdában, 1902.

– bola podporiť české menšiny žijúce na česko-nemeckom pomedzí, v Sliezske a Rakúsku, pričom medzi svoje ciele od počiatku zahrnula aj kultúrnu a hospodársku pomoc Slovákom v Uhorsku. Spomínaný český preklad je, pravda, rozšírený aj o úvod a doslov prekladateľa Edvarda Gullera, ako aj o zhromaždené ohlasy, ktoré táto publikácia vyvolala. Fakt, že sa v krátkom čase rozhodlo vydať uvedený preklad, a to so spomínanými doplnkami, ako aj obširným aparátom (poznámkami pod čiarou), svedčí jednak o dobovej mimoriadnej aktuálnosti predkladaných otázok (zmieňuje sa o tom aj sám prekladateľ), jednak o zvlášť zložitej kultúrno-spoločenskej a politickej situácii v trilaterálnych, česko-slovensko-maďarských vzťahoch. Hlavným motívom samotného prekladu, resp. jeho vydania – ako sme to naznačili v názve nášho príspevku – bolo *odhalenie* domnelého alebo skutočného, politicky determinovaného zámeru autora („politického koloritu, politického pozadia“, s. V), pričom pri tomto/týchto politickom/ých diskurze/och sa dôraz zákonnite kládol na extralingvistické faktory, ktoré v aktuálnych dobových podmienkach sa výraznou mierou podieľali na formovaní prestížnej formy slovenčiny.

Uvedené obdobie možno z hľadiska národno-emanipačných snáh Slovákov hodnotiť ako zvlášť nepriaznivé, medzi inými aj pre akútny nedostatok vzdelávacích možností najmä na stredoškolskom stupni vzdelávania. Súviselo to, samozrejme, so silným maďarizačným tlakom zo strany miestnych úradov a centrálnej moci. V tejto vskutku neutešenej situácii sa na slovenské spoločenstvo hľadalo aj z českej, aj z maďarskej strany súčasne ako na zdroj latentného nebezpečenstva a pritom ako na potenciálnu rezervu na poli politických snažení. Treba v tejto súvislosti poznamenať, že takýto náhľad bol rázne odmietnutý tak S. Czambelom, ako aj centrom národného hnutia v Turčianskom Svätom Martine. Pertraktovaná otázka slovenského jazyka je z týchto dvoch strán, t. j. z českej a maďarskej, mnohokrát iba zámienkou na realizovanie svojich národno-politických predstáv. V tejto atmosfére každá (čiže aj česká, aj maďarská) strana mohla podozrievať toho druhého z vedľajších skrytých zámerov pri presadzovaní spisovnej slovenčiny.² Vidieť to napokon aj z emotívne ladených reakcií na spomínanú brožúru S. Czambela alebo z prekladateľovho predslovu či z mnohých jeho poznámok pod čiarou, ktorými vytvára akési druhé pásmo výkladu. Stáva sa tak z neho aktívny účastník polemiky, ktorá svojimi expresívnymi výrazovými prostriedkami inklinuje od odbornej skôr k publicistickej či politicko-rétorickej polemike. Prekladateľ sa tu nevyhýba ani citovo podfarbeným expresívnym výrazom pri hodnotení Sama Czambela³ alebo jemu blízkych subjektov, napr. „t. zv. národovců, jichž residenčí

² Možno tu v tejto súvislosti spolu s J. Chovanom (1981) uvažovať aj o istých stále pretrvávajúcich rezíduách, pravda, bez zbytočnej násilnej aktualizácie.

³ V predslove pri hodnotení, resp. vyvracaní názorov S. Czambela prekladateľ vo viacerých prípadoch používa tzv. argumentum ad hominem (poukazovanie na osobnostné vlastnosti autora – k pojmu Horecký, 2001, s. 87), a to neraz so značnou dávkou ironie, napr.: „Martinští separatisté neodolali pokušení. Nejen že se nepostavili na odpor Czam-

Preklad ako prostriedok odhalenia

je pověstný již svým čechofobstvím – Turč. Sv. Martin” (s. VII). Na rozdiel od predslovu v doslove prekladateľ takéto formulácie už nepoužíva. Argumentáciou *de homine*⁴ (odvolávaním sa na iné, prirodzene, jemu blízke autority /Lubor Niederle, František Pastrnek, Karel Kálal/) vyjadruje presvedčenie o oprávnenosti svojej tézy, zdôraznenej v predslove, podľa ktorej „idea národní jednoty československé, jednoty kmenové, kulturní a jazykové (...) nemůže již na vítězném pochodu svém zastavena býti sebe nepřívětivější konstelací poměrů politických”.

Dominantnou jazykovou ideológiou tohto obdobia bol v celom európskom priestore jazykový nacionalizmus,⁵ ktorý bol v našom užšom regióne sprevádzaný úsilím o ustálenie kodifikovanej podoby jazyka a snahou o prispôsobenie úzu kodifikovanej štandardnej normy jazyka. Národný jazyk sa v takomto ponímaní logicky pokladal (a sa pokladá) za hlavný národnokonštitutívny činiteľ,⁶ ba v dôsledku takéhoto jazykovoideologického kontextu sa zákonite stáva identickým so samotným národom. Sám S. Czambel v tejto súvislosti opakovane zdôrazňuje, že „správnym základom k určovaniu *etnografického rázu* Slovákov nie je literárny jazyk“ (Czambel, 1904, s. 7; kurzíva M. P.), lež „vlastná rodná reč dotyčného ľudu“ (tamže, s. 59). Odlišenie platnej kodifikovanej podoby od úzu v uvedenom citáte nič nemení na platnosti toho, že jazyk bol všeobecne pokladaný za rozhodujúci prvok „národopisného rázu“ etnika. Istou osobitosťou vo vnútrojazykovom vývine kodifikácie spisovnej slovenčiny v priebehu druhej polovice 19. storočia bolo postupné odstránenie konfliktu medzi národnoidentifikačnou funkciou (akcentovanou potrebou integrácie jazykového spoločenstva) a národnointegračnou funkciou jazyka. V porovnaní s predchádzajúcimi kodifikáciami možno totiž Czambelovu kodifikáciu na prelome 19. a 20. storočia charakterizovať podstatne nižšou mierou variantnosti: prejavuje sa v nej o. i. „akceptačný postoj k vylúčeniu typických, z hľadiska celonárodného jazyka neadekvátnych stredoslovenských

---

belovým kulturně-politickým machinacím, nejen že neodmítli maďarisační nástrahy vládou nastrčeného Czambela, nýbrž ještě i loyálně přivinuli k srdci »svého muže«, spojili se s Czambelem proti »živlům z Čech a Moravy intrigujícím«, stotožnili se s jeho odstředivým stanoviskem, vidouce v něm vykupitele »samostatné slovenštiny« a »samostatné slovenské kultury.«” (s. VII) K týmto výrazovým prostriedkom možno zaradiť aj slovné spojenia *osamostatňovací apoštolování* Czambela alebo Czambel *v póze Mojžiše-osvoboditele* (s. VI–VII).

⁴ Horecký, 2001, s. 87.

⁵ Pojem jazykový nacionalizmus tu interpretujeme ako vedecký, t. j. hodnotovo neutrálny pojem, a to ako taký všeobecný a kolektívny jazykový ideový a hodnotový systém, ktorého hlavným referenčným bodom je národ, a ktorý je skoncipovaný konštituentmi a nositeľmi s odvolávaním sa na národ, resp. na národné záujmy (Maitz, 2006, s. 311). Prirodzene, konkrétne prejavy tejto jazykovej ideológie môžu byť v jednotlivých etnických a národných spoločenstvách rôzne.

⁶ Porov. s okrídlenou frázou *národ žije vo svojom jazyku*.

prvkov, ktoré sa považovali za prototypové znaky štúrovskej slovenčiny“ (Muziková, 20, s. 472).

V hodnoteniach obsahu samotného textu spomínanej brožúry, resp. pri hodnotení jej českého prekladu sa niektoré Czambelove výroky viacerí autori vysvetľujú tým, že za vec slovenčiny musel taktizovať (Chovan, 1981, s. 185). Pre potenciálnu expresívnosť výrazu⁷ pri zvážení všetkých okolností by azda bolo primeranejšie hovoriť v tejto súvislosti o prispôbení sa daným rámcom a možnostiam. Priznáva sa tomu aj sám Czambel, hoci – z pochopiteľných dôvodov – iba nepriamo v jednej poznámke pod čiarou: „To je naivným človekom, ale nie historikom, kto dlá toho posudzuje verejnú činnosť verejných ľudí, čo oni kedy povedali... Človek, ktorý verejne účinkuje, jak je sebedomý, často hovorí tak, aby svojím veľkým cieľom aj takých naklonil, ktorí sú mu inak náklonní oponovať. Historik je povinný vysvetliť a objasniť výpovedi verejného činiteľa keď treba, ale verejnú veci posudzuje zo skutkov verejných činiteľov a nie z ich výpovedí, ktoré majú veľa ráz iba význam taktický.“ Jeho monografia Slováci a ich reč (1903), z ktorého uvedený citát pochádza, bola nesmierne rýchlou odpoveďou na mnohé kritické pripomienky k spomínanej brožúrke, a slúži zároveň ako nevyhnutný podklad k lepšiemu pochopeniu autorových motívov a argumentov. Treba tu v súvislosti so súdobým politickým pozadím upozorniť aj na fakt zvolenia 15 nových poslancov do uhorského snemu za Slovenskú národnú stranu v roku 1901. Aj keď spolupráca medzi touto politickou reprezentáciou a Czambelom bola vylúčená, a to nielen z politického, ale aj z dôvodu snahy S. Czambela o bezúhonnosť, predsa opatrný, neradikálny program tejto strany – kritizovaný napr. M. Hodžom a V. Šrobárom ako program nenárodný, iba jazykový⁸ – v mnohých ohľadoch nám môže pripomínať istú opatrnosť Czamblovu.

Oveľa zjavnejším bol jeho odpor proti čechoslovakistickým tendenciám, predstavovaných napr. spomínanou organizáciou Československá jednota alebo prostredníctvom časopisu Hlas, ktorý v Skalici vydávali bývalí študenti z Prahy. Títo predstavitelia pokladali myšlienku samostatného jazykového a národného vývinu Slovákov nanajvýš za výsledok historickej nevyhnutnosti a postupné prekonanie rozdielov zas za najdôležitejší perspektívny cieľ hnutia za československú jednotu. V tejto súvislosti treba upozorniť na fakt, že tieto úsilia, založené na idej jazykovo-duchovnej príbuznosti, boli cieľavedome podporované českým kapitálom, ktorý prúdil do hospodárstva Horného Uhorska.⁹ Pre eliminovanie týchto tendencií

⁷ Porov. KSSJ: „2. konať vyhýbavo, opatrnicky v úsilí neprezradiť zámer“.

⁸ Podrimavský, 1977, s. 13.

⁹ „Český kapitál, ktorý prúdil do hospodárstva Horného Uhorska, mal (...) »národné poslanie« a v súlade s tým bola najvýznamnejšou oblasťou – vedením Československej jednoty veľmi cieľavedome usmerňovanej – česko-slovenskej finančnej spolupráce. Od počiatkov však vyvolávalo napätie to, že centrálné české banky chceli podporovať, respektíve riadiť a ochraňovať nielen pomerne skromné slovenské peňažné inštitúcie,

Preklad ako prostriedok odhalenia

uhorské vládne kruhy sa rozhodli podporiť isté snahy „o osamostatnenie slovenčiny“, čo vo svojich dôsledkoch prakticky znamenalo posilnenie ustáľovania kodifikovanej normy, a to na báze Czambelom opakovane zdôrazňovanej reči ľudu.

Vidieť to aj z listu Sama Czambela, adresovaného hlave uhorskej vlády, v ktorom podáva náčrt a trojročný harmonogram „na preskúmanie slovenskej ľudovej reči“. Citát z listu:

„Výsostný pán ministerský predseda!

Excelentný pane!

Vaša Excelencia mi umožnila vydanie mojej štúdie o česko-slovenskej národnej jednote, a tak ste ráčili súhlasiť so smerom, ktorý vyznáva, že politický prúd, usilujúci sa o česko-slovenskú národnú jednotu, možno zrušiť iba tak, že sa Slováci od Čechov odlúčia kultúrne a jazykovo. Týmto ponížene vyhlasujem, že spôsobom uvedeným v priloženej štúdií som pripravený preskúmať slovenský ľudový jazyk, ak mi na to Vaša Excelencia dá príležitosť.“¹⁰ (Steier, 1937, s. 156).

O celkovej nedôvere a podozrievavosti zo strany miestnej moci svedčí aj list hlavného župana Novohradskej župy Sándora Töröka, vyhotovený na základe hlásenia slúžneho haličského okresu, v ktorom úslužne informoval ministerského predsedu o „akomsi“ tajomníkovi z ministerstva, ktorý „vraj zbiera jazykový materiál medzi slovenským ľudom“ (tamže, s. 157).

V Czambelovej brožúre a v jej štyridsaťpäťstranovom preklade, spomínaných v úvode nášho príspevku, sa odrážajú všetky uvedené napätia a protirečenia doby. Prekladateľov predslov a jeho vysvetlivky uvedené pod čiarou, o ktorých sa J. Škultéty zmieňuje jednoducho ako o sprostostiach,¹¹ dokresľujú značne hektickú atmosféru týchto rokov. Dnešnému čitateľovi sa môže zdať celkový tón týchto poznámok prekladateľa za priostrý, v tej dobe však bol takým spôsobom vedená diskusia aj v iných sférach spoločenského života. Svedčia o tom napríklad mnohé polemiky prvého profesora na katedre slavistiky v Budapešti Oskára Asbótha, ktorý bol mimochodom v kontakte aj so S. Czambelom.¹²

Preklad maďarského originálu s úctyhodným množstvom 160 prekladateľových poznámok pod čiarou možno nazvať vcelku autentickým, podstatné sémantické posuny sme v ňom totiž nezachytili. Účinkovanie prekladateľa v úlohe (objektívneho) polemika – ako sme to naznačili vyššie – však nie je taká jednoznačná. Časť prekladateľových poznámok je zameraná na porovnanie českých textov, na ktoré sa vo svojom spise odvoláva Samo Czambel, s jeho formuláciami v maďarskom

---

ale vo všeobecnosti každý uhorský nemaďarský národnostný peňažný ústav.“ (Szarka, 1999)

¹⁰ Z maďarského originálu preložil autor príspevku. Porov. Steier, 1937.

¹¹ Slovenské pohľady, 1904 (24), s. 823.

¹² Svedčí o tom jeho korešpondencia uchovávaná v Slovenskej národnej knižnici v Martine.

kontexte. Preklad niektorých českých citovaných pasáží S. Czambelom skutočne nezodpovedá striktno požiadavke o filologickú presnosť. Prejavuje sa to jednak tým, že citovaný text bol doplnený (v českom preklade sú tieto výrazy označené hranatými zátvorkami;¹³ napr. stálý proud české osvěty na Slovensko – stále [rastúci] průd...), jednak vynechávaním istých – z hľadiska sémantiky textu nezanedbateľných – slov (napr. vynechávanie niektorých atribútov: v blízkém příbuzenství Slováků s námi [Čechy] – v příbuzenstve...; Czambel, 1904, s. 4). Treba však dodať, že časť spomínaných doplnení neporušuje pôvodný zmysel textu, a tak ich nemožno považovať za prejavy tendenčnosti zo strany Sama Czambela; slúžia iba maďarskému čitateľovi ľahšie sa zorientovať v danej problematike, napr. [spolek] Československá Jednota, s. 3; w těchto třech vlastech – v Čechách, na Morave a na uhorskom Slovensku, s. 16. K poslednému príkladu treba dodať, že Czambel isté pravé propriá–toponymá dôsledne nahrádza buď nepravými propriami (napr. ze Slovenska – od Slovákov, s. 4), prípadne toponymickými apelatívami (na uherském Slovensku – maď. a magyarországí tótságon, s. 1) alebo inou opisnou formou (ani potom by Slovensko samo o sobě nedostačilo – by sami o sobě nedostačili,¹⁴ s. 24; na slovenských Horňácích naší vlasti – maď. hazánk tót felvidékén, s. 44).

V preklade sa odrážajú aj rozdiely terminologického rázu, ktorá sčasti pretrvávajú dodnes, napr. wpádem Maďarů do uherské země – príchod Maďarov do terajšieho Maďarska (v prekladateľovej poznámke pod čiarou: nynější Maďarie), s. 15; národne – národnostne, s. 23.

Pravda, mnohé prekladateľove (kritické) poznámky pod čiarou buď neobstoja, buď sú jednoducho zbytočné. Sú podmienené neakceptovaním odlišnej kontextovej spätateľnosti slov vo východiskovom jazyku (napr. k jedné větvi přináležejí na stromu našeho národu – na rodostrome slovanskom),¹⁵ nepripúšťaním viacslovného výrazu namiesto synekdochy typu singularis pro plurali (napr. Čech bez Slováka – český ľud bez slovenské ľudu, s. 17), chybnou interpretáciou Czambelom správne preloženého výrazu (napr. kým český citát *pisničkáři na trzích* preložil Czambel ako *širitelia jarmočnej literatúry*, resp. *čítania pre ľud*¹⁶ v prekladateľovej poznámke pod čiarou sa objavuje veta: *U Czambela: širitelé pornografické literatury*) alebo sa dotýkajú uvádzacích výrazov typu *zdá sa, vidieť*.

Ďalšia skupina prekladateľových poznámok je zameraná na interpretovanie niektorých prekladateľom preložených výrazov, napr. slová a slovné spojenia *národnostní Slováci* a *slovenskí národnostní politici* sú v poznámke pod čiarou interpretované ako *slovenskí národovci* a *zástupcovia slovenskej národnostnej*

¹³ Pri porovnávačej exemplifikácii ako prvý uvádzame príklad z českého prekladu, ako druhý zas slovenský (doslovný) preklad maďarského originálu.

¹⁴ Maď. „akkor se birnák el a ... terheket”.

¹⁵ Maď. „a szláv családfának egy ágához tartoznak”.

¹⁶ Maď. a ponyvairódalom terjesztői.

Preklad ako prostriedok odhalenia

politiky (s. 25, 37), podobne: *prostředky maďarštinu rozšiřující¹⁷ – maďarisační* (s. 44). Pri niektorých výrazoch sa dokonca objavujú aj obsiahlejšie výklady prekladateľa, napr. substantivizované adjektívum *turčansko-svato-martinští* sa vykladá nasledovne: *separatisté, odpůrcové československé vzájemnosti a kulturní jednoty a – quod argumentum ad homines – konspiranti, spojenci, loutky Czambelovi, soustředění kolem turč.-sv.-martinských »Národních Novin« a »Slovenských Pohľadů«* (s. 27).

Deklarovaným cieľom prekladu spomínanej brožúrky Sama Czambela bolo poukázať na politicko-mocenské motívy autorových názorov a činnosti. Prostredníctvom samotného prekladu – ako aj vďaka polemizujúcemu prekladateľovi – sa však dostali na povrch aj názory druhej strany popierajúce autochtónnosť vývinu slovenčiny.

Mnohé protirečenia a nedorozumenia okolo osoby a diela Sama Czambela (jazykovedca donkichotovskej postavy, ako ho nazval Slavomír Ondrejovič), ktoré sme sa pokúsili načrtnúť svojimi poznámkami v súvislosti s prekladom jeho spisu, súvisia – ako sa nazdávame – s jeho snahou o spoločenskú bezúhonnosť, v ktorom sa neustále kontaminuje pocit uhorského vlastenectva a úprimného národného cítenia.

Literatúra:

- CZAMBEL, Samo: Slováci a ich reč. Budapešť 1903.
- HORECKÝ, Ján: Diskusia či polemika. Slovenská reč, 66, 2001, s. 86–87.
- CHOVAN, Juraj: Samo Czambel a jeho miesto v dejinách Slovákov. In: Literárnómúzejný letopis. 15. Zost. I. Sedlák. Martin, Matica slovenská 1981.
- MAITZ, Péter: A nyelvi nacionalizmus a dualizmus kori Magyarországon. Egy nyelvi ideológia elemei. Magyar Nyelv, 2006, s. 307–322.
- MUZIKOVÁ, Katarína: Vývin kodifikácie spisovnej slovenčiny od L. Štúra po S. Czambela. In: Varia. XVIII. Zborník plných príspevkov z XVIII. kolokvia mladých jazykovedcov. Eds. M. Ološtiak – M. Ivanová – L. Gianitsová-Ološtiaková. Prešov, Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove 2009, s. 468–475.
- PODRIMAVSKÝ, Milan: Program Slovenskej národnej strany v rokoch 1900–1914. Historický časopis, 25, 1977, s. 3–26.
- STEIER, Lajos: Czambel Samu Dr. minisztériumi állása. In: Czambel Emlékkönyv. Red. L. Steier. Pécs, Dunántúli Pécsi Egyetemi Könyvkiadó és Nyomda 1937, s. 146–163.
- SZARKA, László: Szlovák nemzetiség fejlődés – magyar nemzetiségi politika 1867–1918. Slovenský národný vývin – maďarská národnostná politika v Uhorsku v rokoch 1867–1918. Bratislava, Kalligram – Magyar Kulturális Intézet 1999.

---

¹⁷ Maď. a magyar nyelv terjesztési eszközei.

